

علم دریایی است بی حد و کنار
طالب علم است غواص بحار
گر هزاران سال باشد عمر او
او نگردد سیر خود از جست و جو
مولانا، مثنوی معنوی، دفتر ششم

یک پژوهش یافته‌های چکیده‌ی

فاطمه حدادی



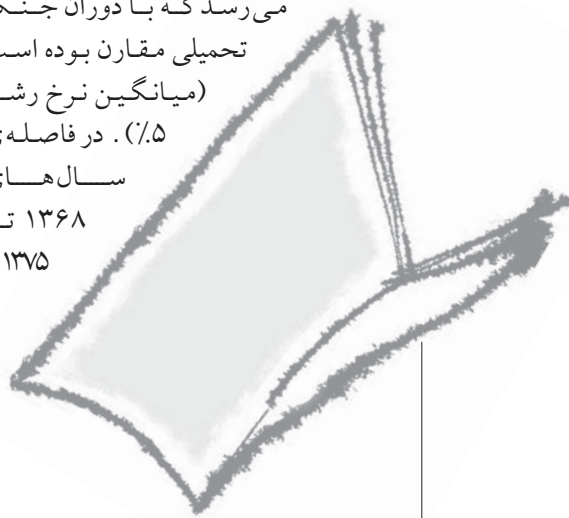
اشاره

«توصیف و تحلیل آمار نشر کتاب در ایران طی دو دهه‌ی اخیر» پژوهشی است که توسط علیرضا مهدیانی و سیدحسن مرتضوی در سال ۱۳۸۲، به سفارش «معاونت پژوهشی وزارت علوم و تحقیقات» انجام گرفته است. هدف از اجرای طرح پژوهشی مذکور، آگاهی از سیر تحولات نشر کتاب در سال‌های پس از انقلاب بوده است تا به شیوه‌ای علمی، مبنا و راهنمایی برای سیاست‌گذاری‌های جامع و تصمیم‌گیری‌های سنجیده در عرصه‌ی تولید علم و دانایی فراهم شود.

چکیده

نشر کتاب به عنوان یکی از شاخص‌های توسعه‌ی فرهنگی - اجتماعی در بستر زمان، تغییرات و فراز و نشیب‌هایی را شاهد بوده است؛ تغییراتی که گاه با تغییر و تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی همزمان بوده‌اند. در این تحقیق که از نوع «مطالعات اسنادی»^۱ است، با استخراج آمار نشر کتاب از کارنامه‌ی نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و تحلیل این آمار، نتایج عمده‌ی زیر حاصل شد.

طی ۲۴ سال گذشته (۸۱-۱۳۵۷)، نشر کتاب در ایران با برخورداری از میانگین نرخ رشدی حدود ۲۲ درصد، شاهد رشد مداومی بوده است. بالاترین نرخ رشد در این عرصه در سال‌های نخستین پس از انقلاب دیده می‌شود (میانگین نرخ رشد ۵۲٪). پس از آن دوره‌ی رکود فرا می‌رسد که با دوران جنگ تحمیلی مقارن بوده است (میانگین نرخ رشد ۵٪). در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۵،



شاهد بهبود آمار نشر کتاب هستیم که با نرخ متوسط ۱۰ درصد دوباره در حال رونق گرفتن است. اما در سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۱، رشد تولید کتاب آهنگی کندتر (۱۲٪) پیدا می‌کند. مقایسه‌ی روند آمار نشر کتاب در ایران با روند آن در چند کشور منتخب، در پایان این مقاله آمده است.

روش پژوهش

این تحقیق از نوع مطالعات اسنادی است که «منابع ثانویه‌ی داده»^۲های مربوط به تولید و نشر کتاب را مبنای بررسی و تحلیل خود قرار داده است.

ابزار گردآوری داده‌ها

در این تحقیق، برای سرشماری آمار نشر کتاب در ایران طی ۲۴ سال گذشته، منابع زیر مورد مطالعه قرار گرفتند:

- نشریات منتشر شده توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،
- نشریات منتشر شده توسط کتابخانه‌ی ملی،
- سالنامه‌های آماری یونسکو،
- سایت‌های اطلاع‌رسانی.

با بررسی و مطالعه‌ی ویژگی‌ها و قابلیت‌های هر یک از منابع فوق و با عنایت به نوع طبقه‌بندی و دقت عمل نسبی در ثبت، دامنه و پوشش زمانی «کارنامه‌ی نشر»، این منبع به‌عنوان جامع‌ترین و کامل‌ترین منبع در دسترس برای

سرشماری، انتخاب شد. البته برای مقایسه‌ی روند نشر کتاب در ایران با چند کشور منتخب، سالنامه‌های آماری یونسکو به عنوان منبع سرشماری و مقایسه تعیین شدند و مورد استفاده قرار گرفتند.

سؤال‌های پژوهش

مطالعه‌ی حاضر به منظور پاسخ گفتن به سؤالات زیر انجام گرفته است:

- انتشار سالانه‌ی کتاب در ایران پس از انقلاب، از چه حجمی برخوردار و روند رشد آن چگونه بوده است؟
- آیا در مقاطع زمانی متفاوت پس از انقلاب، در روند نشر کتاب تفاوت‌های محسوسی مشاهده می‌شود؟
- روند نشر کتاب در این مقاطع زمانی، به تفکیک موضوعات گوناگون از چه قرار بوده است؟
- روند نشر کتاب در حوزه‌ی مهندسی و علوم چه تحولاتی داشته است؟

نظام طبقه‌بندی کتاب در ایران

کشورهای گوناگون برای گزارش آمار تولید و نشر کتاب، از نظام‌های طبقه‌بندی متفاوتی استفاده می‌کنند. اما مرسوم‌ترین آن‌ها، «نظام طبقه‌بندی دهدهی دیویی» است که بیش از ۱۳۵ کشور جهان، از جمله ایران و نیز سازمان‌های بین‌المللی

نظیر یونسکو، از آن استفاده می‌کنند.

یافته‌های پژوهش

طی ۲۴ سال گذشته، یعنی سال‌های ۱۳۵۷-۱۳۸۱، جمعاً ۲۴۹۵۳۳ عنوان کتاب در ایران به چاپ رسیده است و آمار نشر کتاب در این مدت از ۲۷۴ عنوان در سال ۱۳۵۷، به ۳۰۴۵۱ عنوان در سال ۱۳۸۱ افزایش یافته که میانگین نرخ رشدی حدود ۲۲ درصد داشته است. سهم هر یک از ده طبقه‌ی دیویی از مجموع ۲۴۹۵۳۳ عنوان کتاب منتشر شده، در جدول ۱ آمده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، رده‌ی «دین» با برخورداری از ۵۲۶۳۴ عنوان کتاب و ۲۱٫۱ درصد از کل مجموع کتاب‌های منتشر شده، در ردیف نخست، و «ادبیات» و «علوم عملی» به ترتیب با ۲۰٫۶ و ۱۲٫۱ درصد سهم، در ردیف‌های دوم و سوم قرار می‌گیرند. همچنین، «کلیات»، «فلسفه»، «روان‌شناسی» و

«هنر»، با برخورداری از کم‌ترین سهم، مرتبه‌های پایانی این مقایسه را احراز کرده‌اند. از لحاظ نرخ رشد آمار نشر طی این دوره‌ی ۲۴ ساله، دو



رده‌ی «دین» و «علوم عملی» از مجموع ده رده، با اختصاص ۳۳ درصد از عنوان‌های تولید شده به خود، از بیش‌ترین نرخ رشد، تحولات اجتماعی بوده، که پس از وقوع انقلاب اسلامی در ایران رخ داده است. تغییرات مشاهده شده در روند تحولات این عرصه را می‌توان در چهار دوره مورد تأمل قرار داد:

۱. سال‌های اول

انقلاب اسلامی (۱۳۵۷-۶۰): از نظر شاخص نرخ رشد، بالاترین میانگین نرخ رشد یعنی ۵۲ درصد، به چهار سال نخست پس از انقلاب اسلامی تعلق دارد که بیش‌ترین میزان افزایش نرخ رشد در مقایسه با سه دوره‌ی دیگر است. دقت در آمار نشر در این دوره نشان می‌دهد، نشر کتاب در سال ۱۳۵۷ بسیار تنزل کرده و تنها ۲۶۱ عنوان کتاب در این سال منتشر شده است. اما از سال

جدول ۱. سهم هر یک از ده طبقه‌ی دیویی از مجموع ۲۴۹۵۳۳ عنوان کتاب منتشر شده

| کد | طبقه | تعداد | سهم (%) | نرخ رشد (%) |
|---------|----------------------|-------|---------|-------------|
| ۰۰۰-۰۹۹ | کلیات | ۷۳۵۸ | ۲٫۹ | بسیار زیاد |
| ۱۰۰-۱۹۹ | فلسفه و روان‌شناسی | ۸۲۳۷ | ۳٫۳ | ۲۵ |
| ۲۰۰-۲۹۹ | مذاهب | ۵۲۶۳۴ | ۲۱٫۱ | ۳۳ |
| ۳۰۰-۳۹۹ | علوم اجتماعی | ۲۵۵۲۹ | ۱۰٫۲ | ۲۰ |
| ۴۰۰-۴۹۹ | زبان | ۲۰۴۸۳ | ۸٫۲ | ۳۱ |
| ۵۰۰-۵۹۹ | علوم طبیعی و ریاضیات | ۲۲۸۲۴ | ۹٫۱ | ۲۷ |
| ۶۰۰-۶۹۹ | علوم عملی | ۳۰۲۶۷ | ۱۲٫۱ | ۳۳ |
| ۷۰۰-۷۹۹ | هنرها | ۱۳۱۲۶ | ۵٫۳ | ۲۴ |
| ۸۰۰-۸۹۹ | ادبیات | ۵۱۵۲۱ | ۲۰٫۶ | ۲۰ |
| ۹۰۰-۹۹۹ | جغرافیا و تاریخ | ۱۷۵۵۴ | ۷٫۱ | ۱۵ |

۱۳۵۸ به بعد با سامان یافتن نسبی امور، نشر کتاب سریعاً رونق گرفته و تعداد عنوان‌های منتشر شده در سال ۱۳۶۰، به ۱۴۳۸ عنوان رسیده است. از این رو شاید بتوان گفت، تغییرات شدیدی که در تعداد عنوان‌های منتشر شده مشاهده می‌شود، چه در مجموع و چه به تفکیک رده‌های ده‌گانه، حکایت از آن ندارد که

ورده‌ی «جغرافیا» و «تاریخ» از کم‌ترین نرخ رشد برخوردار بوده‌اند.

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

یقیناً عوامل متعددی در روند تحولات آمار نشر کتاب در ایران اثرگذار بوده‌اند، اما با دقت در یافته‌هایی که ملاحظه شد به نظر می‌رسد، مهم‌ترین متغیر اثرگذار،

طی سال‌های ۹۵-۱۹۹۲
 (۱۳۷۱-۷۴) کشور ایران با
 متوسط آمار نشر ۹۲۲۱
 عنوان، در این مجموعه همواره
 در ردیف سوم قرار داشته و از
 سه کشور ترکیه، مصر و مالزی
 برتر بوده است

و جغرافیایی بوده است؛ به طوری که آمار نشر در این رده از ۱۰۳۵ عنوان در سال ۱۳۶۸ به ۶۴۲ عنوان در سال ۱۳۷۵ کاهش می‌یابد و رشد منفی ۷ درصدی را به خود اختصاص می‌دهد.

۴. دوران اصلاحات (۸۱-۱۳۷۶): از

سال ۱۳۷۶ تاکنون، وضعیت نشر کتاب در مقایسه با دوره‌های قبلی از وضعیت بهتری برخوردار بوده و میانگین نرخ رشدی



سیاست‌های ویژه‌ای اعمال و یا تسهیلات خاصی فراهم شده‌اند.

۲. دوران دفاع مقدس (۶۷-۱۳۶۱): در این دوره، وضعیت نشر کتاب با برخوردارگی از میانگین نرخ رشد ۵ درصدی، تقریباً دوران رکود خود را طی کرده است. البته در همین دوره، برخی عنوان‌ها با نرخ رشد ۱۷ درصد، از رشد بالایی برخوردار بوده‌اند و رده‌های «فلسفه و روان‌شناسی» و «علوم عملی» وضعیت بسیار نامساعدی داشته‌اند.

۳. دوران سازندگی (۷۵-۱۳۶۸): در

این دوره، نشر کتاب شتاب بیش‌تری گرفت و با نرخ رشد متوسط ۱۰ درصد از ۶۸۵۰ عنوان کتاب منتشر شده در سال ۱۳۶۸، به ۱۶۵۷۵ عنوان (حدود ۲/۵ برابر) در سال ۱۳۷۵ رسیده است. در این دوره، ترکیب کتاب‌های منتشر شده متعادل‌تر می‌شود و روند آمار نشر کتاب‌های ادبی که در دوران جنگ تحمیلی شیب منفی داشت، بالاترین نرخ رشد را احراز و تا انتهای این دوره، برتری خود را حفظ می‌کند. نشر کتاب‌های دینی که در دوره‌ی جنگ پرشمارگان‌ترین جایگاه را داشت، در چهار سال اول این دوره روندی نزولی پیدا می‌کند، اما از سال ۱۳۷۳، از نرخ رشد مثبتی برخوردار می‌شود. در سال آخر این دوره، نشر کتاب‌های دینی باز هم پرشمارگان‌ترین جایگاه را به دست می‌آورد. یکی دیگر از ویژگی‌های این دوره، روند منفی آمار نشر کتاب‌های تاریخ

برابر با ۱۲ درصد داشته است. مهم‌ترین ویژگی این دوره، افزایش نرخ رشد فوق‌العاده‌ی نشر کتاب‌های «جغرافیا و تاریخ» است که برعکس رشد منفی در دوره‌ی سازندگی، در این دوره متوسط نرخ رشدی حدود ۱۵ درصد را به خود اختصاص داده است. از دیگر ویژگی این دوره، افزایش نرخ رشد نشر کتاب در رده‌ی علوم عملی است که از ۸ درصد دوره‌ی قبلی به ۱۳ درصد ارتقا یافته است. در این دوره سهم رده‌های «فلسفه و روان‌شناسی»، «هنر» و «ادبیات» از مجموع کتاب‌های منتشر شده کاهش یافته و رشد منفی داشته است. اما در رده‌ی «علوم اجتماعی»، وضعیت نسبتاً بهتر بوده است. نکته‌ی قابل تأمل در این دوره این بوده است که روند همواره مثبت افزایش آمار نشر که از سال ۱۳۷۰ آغاز شده بود، به دلایل نامعلومی در سال ۱۳۸۱ افول یافته و آمار نشر در این سال از ۳۱۶۷۵ عنوان در سال ۱۳۸۰ به ۳۰۴۵۱ عنوان کاهش پیدا کرده است. در مجموع، پرشمارترین دوره‌ی نشر کتاب در ایران، سال‌های پس از ۷۹ بوده است.

مقایسه‌ی ایران با چند کشور منتخب

طی سال‌های ۹۵-۱۹۹۲ (۷۴-۱۳۷۱) کشور ایران با متوسط آمار نشر ۹۲۲۱ عنوان، در این مجموعه همواره در ردیف

سوم قرار داشته و از سه کشور ترکیه، مصر و مالزی برتر بوده است. در همین دوره، کشور انگلستان با متوسط انتشار سالانه ۱۰۵۰۱۵ عنوان، در ردیف نخست جای می‌گیرد. کشور فرانسه با متوسط ۵۰۴۵۷ عنوان، یعنی حدود نصف آمار نشر انگلستان، در ردیف دوم و کشور مصر با متوسط ۲۵۷۴ عنوان، در آخرین ردیف قرار گرفته است. جایگاه آمار نشر کتاب به تفکیک ده طبقه‌ی دیویی در ایران در مقایسه با پنج کشور مورد بحث، به شرح زیر بوده است:

گروه کتاب‌های دینی مرتبه‌ی دوم، گروه‌های کتاب‌های تاریخ و جغرافیا، علوم کاربردی، علوم محض زبان، فلسفه و روان‌شناسی و کلیات، مرتبه‌ی سوم، گروه کتاب‌های علوم اجتماعی مرتبه‌ی پنجم و گروه کتاب‌های ادبیات و هنر مرتبه‌ی ششم.

زیرنویس

1. Documentary Study
2. Secondary Data Resources